

Tomás Calvo Martínez: «Dialèctica i ontologia en Plató i Aristòtil»

ARMAND ADROHER (*SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA*)

JOSEP MONSERRAT (*UNIVERSITAT DE BARCELONA*)

ÀNGEL PASCUAL (*SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA*)

BERNAT TORRES (*UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA*)

Facultat de Filosofia
Universitat de Barcelona
Carrer Montalegre, 6
08001 Barcelona
jmonserrat@ub.edu

Article rebut el 23 de setembre de 2012 i acceptat el 12 de gener de 2013

[Nota de l'editor]

Els dies 15, 16 i 17 d'octubre de 2007, el professor Tomás Calvo Martínez, catedràtic de Filosofia Grega a la Universitat Complutense de Madrid i president de la Societat Ibèrica de Filosofia Grega, va ser convidat per la Secció de Filosofia Antiga de la Societat Catalana de Filosofia i pel Grup de Recerca «Eidos. Hermenèutica i Platonisme» a impartir un seminari que portà per títol «Dialèctica i ontologia en Plató i Aristòtil».

L'itinerari acadèmic i de recerca del professor Tomás Calvo ha donat molt valuoses aportacions en el camp de la filosofia grega, especialment en l'edició i l'estudi d'obres de Plató i Aristòtil, assolint els seus treballs el més alt nivell de reconeixement internacional.

El seminari impartit pel professor Tomás Calvo consistí de tres llargues sessions a través de les quals analitzà l'estructura i l'abast de la dialèctica en ambdós filòsofs, les connexions i diferències entre les seves concepcions d'aquella noció i, en menor mesura, la relació entre dialèctica i ontologia en l'obra de l'un i de l'altre. Aquesta anàlisi fa ús del que el professor Calvo anomena una hermenèutica de «ida y vuelta», de «feedback» o, amb moltes reserves per la complexitat que aquest adjectiu pren en filosofia, «dialèctica», això és, una hermenèutica que procura entendre Plató atenent al desenvolupament que les qüestions plantejades per ell troben en l'obra d'Aristòtil, i també, en sentit contrari, una hermenèutica que prova d'aprofundir en la metafísica aristotèlica des del projecte ontològic proposat en l'obra de Plató.

En les pàgines que segueixen pretenem oferir una nota-resum, acompanyada d'alguns comentaris, que reculli les idees principals presentades en les lliçons impartides pel professor Calvo durant el seminari, mentre esperem properes publi-

cacions d'aquests i d'altres treballs seus. És també la nostra manera de sumar-nos a l'homenatge que diferents associacions i entitats acadèmiques han rendit al professor Tomás Calvo, fundador i president honorífic de la Societat Ibèrica de Filosofia Grega, en el simposi internacional que amb el títol «Aristòtil i l'aristotelisme» s'ha celebrat a Lisboa el 25 i 26 de setembre de 2014.

* * *

Primera sessió: Dialèctica i saber: el projecte ontològic de *La república*

La primera sessió del seminari es dedica fonamentalment a l'estudi del concepte de *dialèctica* tal com aquest apareix en determinats passatges dels llibres centrals de *La república* de Plató. De bon inici, el professor Calvo ens fa notar que cal tenir ben present que, atenent al conjunt de l'obra platònica, la noció de *dialèctica* que apareix en els passatges seleccionats no és pas l'única noció vinculada a l'ús del terme: en altres llocs de l'obra platònica, *dialèctic/a* (*dialektikós/dialektiké*) se'ns mostra com un adjectiu que es refereix a 1/ una tècnica o art vinculada al diàleg, l'art del qui sap preguntar i respondre (*Cràtil*), 2/ un mètode per a la validació d'enunciats (*Fedó*, *República*), o 3/ un mètode de reunió i divisió (*Fedre*, *Sofista*, *Parmènides*)¹. Avisats de la no-univocitat de significació del terme *dialèctic/a* en els usos amb què ens apareix en el conjunt de la lletra platònica, i després de fer-nos memòria del context dialogal dels fragments de *La república* a comentar en aquesta sessió (el dels llibres V, VI i VII), el professor Calvo ens avança el que podem constatar respecte als usos del terme en aquests fragments: *dialèctic/a* o bé ens apareix com un adjectiu referit a una capacitat o poder (*dýnamis*) o un mètode (*methodos*), o bé, a diferència dels altres llocs de la lletra platònica als quals abans feiem referència, ens apareix referit a una ciència o saber substantiu (*epístème*) de les idees o del bé².

La sessió se centra, doncs, en un exercici hermenèutic que consisteix a resseguir els fragments corresponents al símil de la línia (*Resp.* VI, 509d-11e) i al comentari del símil de la caverna en relació a la formació dels filòsofs (*Resp.* VII, 533b-c, 534b-d i 539a-b). Segons llegim, els textos seleccionats distingeixen dos tipus de coneixement pel que fa a allò que trobem en l'àmbit intel·ligible: *dianoia* i *noesis*. Llegint una mica més veiem com Plató en

1. Pel que fa a l'estudi de les accepcions 2 i 3 de *dialèctic/a* fem notar que el professor Calvo ens en brinda una interessantíssima nota en la seva anterior visita a Barcelona arran de la celebració de la trobada ordinària de la Sociedad Ibèrica de Filosofía Griega del 24 de novembre de 2006, amb un paper titulat *La estructura del diálogo y el procedimiento dialéctico*.
2. Tot i que el professor Calvo no va discutir expressament els problemes hermenèutics que planteja aquesta pluralitat de 'dialèctiques', la seva posició al respecte és que no es tracta de concepcions inconnexes sinó d'aspectes o dimensions diferents d'un mateix i únic mètode.

aquests passatges atribueix a les ciències particulars la *dianoia* com a forma de coneixement, mentre que a la dialèctica li atribueix la *noesis*. I si seguim el text encara una mica més, veiem com Plató distingeix les unes (les ciències particulars i el coneixement que se'ls suposa) de l'altra (la dialèctica i el coneixement que se li suposa), en tant que les primeres parteixen de supòsits i avancen deductivament fins a una conclusió o demostració, i la segona, malgrat que també parteixi de supòsits, els pren com a tals i avança envers un primer principi ja no suposat sinó conegut.

Resseguint el text, el professor Calvo ens exposa dos interrogants que sorgeixen d'aquests fragment platònics i que han originat interpretacions rivals. El primer dels interrogants té a veure amb com cal interpretar la referència d'allò intel·ligible a un principi no hipotètic, identificat per alguns amb les Idees i per altres amb el Bé. El segon dels interrogants, de molt més interès atès el recorregut de tot el seminari, és el de la relació entre les ciències particulars –sobretot la matemàtica– i la dialèctica com a formes de coneixement o de procedir. Aquest darrer interrogant, ens fa notar el professor Calvo, s'ha resolt de maneres ben distintes, les quals pivoten sobre la interpretació del terme *dialèctica*, el qual s'hauria entès de dues maneres diferents. Aquestes dues maneres, segons Calvo, coincideixen amb els dos grans corrents interpretatius que divideixen el platonisme des de bon principi, a saber, l'escèptic i el dogmàtic.

D'una banda, es troben aquells que, com Mario Vegetti o H. G. Gadamer (anomenat pel Calvo «l'Arcesilau del segle XX»), interpreten la *dialèctica* com un mètode que s'aplica arreu, de manera fragmentària, *ocasional i asistemàtica*, sempre amb *la intenció de captar en cada cas la Idea corresponent* que seria allò no-hipotètic de l'objecte considerat. Aquesta és la lectura promoguda per Gadamer i per tots aquells que advoquen per *una interpretació finitista i asistemàtica* de la dialèctica platònica: com que el logos humà és finit, li serà estructuralment impossible constituir el saber filosòfic en un sistema.

D'altra banda, trobem aquells qui interpreten «dialèctica» com la ciència del Tot, un saber sistemàtic, absolut i universal, que remet tot allò intel·ligible a un primer principi no suposat sinó conegut, això és, el Bé. la ciència que integra i comprèn, fonamenta i corona les ciències particulars, el conjunt del saber. El professor Calvo, abans de tancar la seva exposició, pren posició a favor d'aquesta darrera opció interpretativa, en oposició a la primera, tot argumentant a favor de l'existència en Plató d'un projecte ontològic de tipus racionalista, el d'un saber substantiu, universal i sistemàtic. Aquesta seria, segons ens reconeix el professor Calvo, l'opció més pròxima a Plotí o a Leibniz.

Segona sessió: La dialèctica en Aristòtil: demostrar i argumentar

La segona sessió del seminari comença recuperant la qüestió exposada el dia anterior respecte a la tensió que es mostra en el text platònic entre la *dialèctica* entesa com a mètode i la *dialèctica* entesa com a saber substantiu, i la

repercussió d'aquesta ambigüitat en la tradició, la qual es faria palesa primerament en les lectures escèptica i dogmàtica de l'obra platònica, però també en l'aclariment epistemològic i ontològic del projecte aristotèlic. La sessió se centra a aclarir el lloc i el sentit de la noció de *dialèctica* en Aristòtil a la llum del seu lligam amb l'exposició i els usos que trobem en el text platònic, sobretot en els llibres centrals de *La república*. El professor Calvo, enfront del corrent interpretatiu generalitzat que remet la *dialèctica* aristotèlica a tradicions preplatòniques i que sosté que «Aristòtil se salta Plató per enllaçar amb els sofistes» (*vid.* Pierre Aubenque, *Le problème de l'être chez Aristote*, 1962), afirma que la situació de la *dialèctica* en el pensament de l'Estagirita, i sobretot la seva relació amb la ciència, no es pot entendre sense Plató i que la seva posició caldria llegir-la com un desenvolupament o una crítica de certes propostes platòniques. Per aclarir la seva tesi, el professor Calvo es dirigeix a diversos llocs del text aristotèlic per tal de mostrar que la descripció que se'n ofereix de la *dialèctica* fa que aquesta forma de raonament o de saber se separi de la ciència (*episteme*) principalment per tres raons: /1/ per la seva vinculació amb l'àmbit de les opinions, /2/ per la seva pretensió d'universalitat, i /3/ per la seva vinculació amb el diàleg.

Per tal d'aclarir el primer dels elements d'aquesta descripció /1/, el professor Calvo es dirigeix a l'inici de *Tòpics* (I, 1, 100a18-101a17), on Aristòtil distingeix entre dos àmbits on s'exerceix el raonament (*silogitzesthai*): el de la ciència o la demostració, on s'opera amb premisses veritables, i el de la *dialèctica* o l'argumentació, on s'opera amb premisses plausibles. Segons Calvo, les premisses plausibles de les quals parla Aristòtil remetent a la noció d'acord previ o opinió (*endoxa*) dels diàlegs platònics, això és, a la necessitat de partir d'un acord previ entre els interlocutors per a poder realitzar un diàleg ordenat i dirigit a la veritat. El professor Calvo mostra com en el text aristotèlic el raonament dialèctic no produeix coneixement científic, amb la qual cosa s'afirma que la *dialèctica* no pot ser alhora mètode i saber, o dit d'una altra manera, que la *dialèctica* és mètode però no saber i que es mou, al cap i a la fi, en l'àmbit de les opinions o la plausibilitat. En aquest sentit, la lectura aristotèlica del text platònic obvia o menysté el que el professor Calvo anomena la qüestió hermenèutica del lligam inevitable entre els judicis i els prejudicis.

Seguidament i per tal d'aclarir la relació entre retòrica i dialèctica /2/, així com la qüestió del caràcter universal de la darrera, Calvo parteix d'un breu fragment de Retòrica (I, 3, 1354a1-4 i 1356a31-34) on l'Estagirita afirma que «la retòrica és contrarèplica de la dialèctica» i que «Ambdues tracten de coses el coneixement de les quals, en certa manera, pertany en comú a tots [o: a totes les ciències] i no a cap ciència en particular». Aristòtil descriu la retòrica com la capacitat (*dynamis*) d'argumentar metòdicament sobre qualsevol tipus de qüestió. Així, el seu camp d'aplicació resulta universal, manca de límits, no se cenyeix a cap gènere o àmbit de la realitat. Ara bé, tota cièn-

cia, segons Aristòtil, s'ha de limitar a un gènere determinat. L'única ciència en sentit estricte que hi ha, doncs, segons Aristòtil, és la ciència particular. Però això és, segons Calvo, just el contrari del que afirma Plató, a saber, que la veritable ciència ho és justament pel seu caràcter universal i que la resta de ciències particulars hi estan subordinades d'alguna manera. Es tracta, afirma el professor Calvo, d'una ruptura amb el platonisme. Més concretament, mentre que tant Plató com Aristòtil mantenen l'estatut d'universalitat de la dialèctica com a mètode aplicable a qualsevol qüestió, només Plató manté el seu caràcter com a saber substantiu o com a ciència.

Després d'aclarir la descripció aristotèlica com un mètode vinculat a l'opinió, d'una banda, i com un mètode susceptible d'aplicació universal, Calvo s'ocupa del servei que la dialèctica pot prestar a les ciències. Per a fer-ho torna a *Tòpics* (I, 2, 101a25ss). La dialèctica és útil per a les ciències, diu Aristòtil, perquè, «en ser capaços de desenvolupar una dificultat en ambdós sentits, arribarem a veure, en cada cas, més fàcilment allò vertader i allò fals». En la seva aplicació a les ciències, la dialèctica actua, doncs, com *aporètica*, i pot fer-ho en la mesura que es capaç de desenvolupar amb arguments ambdós membres alternatius d'una aporia. Però la dialèctica proporciona, a més, un segon i important servei a les ciències, en la mesura que és capaç d'«*obrir el camí als principis de tots els mètodes*» (101a25-b4).

Finalment, Calvo se centra a mostrar la vinculació de la *dialèctica* amb el diàleg o la conversa /3/. Per a fer-ho retorna al text de *Tòpics* (I, 2, 101a25 ss.) on Aristòtil descriu la *dialèctica* com a mètode capaç d'argumentar a favor de tesis oposades, la qual cosa /a/ representa per una part, el procediment contrari en el qual es basa la ciència, ja que aquesta argumenta només a favor d'una de les parts d'una contradicció; i, per l'altra, /b/ pressuposa una remissió a un element del diàleg entès en sentit platònic, a saber, la seva vinculació amb l'argumentació a partir de contraris. D'aquesta manera la *dialèctica*, descrita ara com a saber adequat per a poder examinar qualsevol cosa i, a més a més, en sentits contraris, acaba distanciant-se encara més de la ciència en el sentit aristotèlic. L'espectre complet amb què se'ns mostra la descripció aristotèlica de la *dialèctica* fa que aquesta es diferenciï inevitablement de la ciència com a saber desvinculat de l'opinió, del saber universal i del diàleg. D'aquesta manera, conclou el professor Calvo, la noció de ciència que proposa Aristòtil deixa de ser dialògica o dialèctica en el sentit platònic, per esdevenir per primera vegada un saber de caràcter monològic. Tanmateix, en altres llocs (*Segons Analítics*, II, 19, 99b15-100b17), Aristòtil manté la *dialèctica* com a element regulador de les ciències tot actuant com a saber aporètic, possibilitant així el raonament necessari entorn als principis sobre els quals es basen les ciències particulars. Aquesta aparent contradicció, entesa pel professor Calvo des del que ell anomena una hermenèutica caritativa, es pot aclarir a partir de pensar la situació de les ciències com a saber establert o com a saber en procés d'establiment.

Tercera sessió: L'ontologia aristotèlica i la dialèctica de Plató

La tercera sessió del professor Calvo tracta de focalitzar-se en la demostració de l'existència d'un programa ontològic per part d'Aristòtil que ompli el buit que ha quedat després del descrèdit de la dialèctica de Plató ocasionat pel seu deixeble. D'entrada, el professor Calvo reconeix una coincidència estructural entre, per una banda, la relació que Aristòtil estableix entre l'*ontologia* i les ciències particulars i, per l'altra, aquella relació, vista en la primera sessió, que apareix al símil de la línia del llibre VI de *La república* de Plató, entre *noesis*/dialèctica i *dianoia*/matemàtiques. Els textos emprats per provar aquesta tesi ens els proporciona, principalment, la *Metafísica* (IV, 1, 1003a, 20-30 i VII, I, 1025b, 1- 20).

Segons ens el presenta el professor Calvo, en el primer dels textos, Aristòtil defensa l'existència d'una ciència que cerca els principis i les causes de les coses que són, en la mesura que són, a diferència d'aquelles que eren anomenades a l'Acadèmia *ciències particulars*. Aquesta referència a la seva denominació en l'Acadèmia, i el fet que Aristòtil posi la matemàtica com una d'elles, assenta una primera indicació del fet que el seu projecte entronqui amb el de Plató.

En el segon text, es fa més explícita la diferència amb aquestes ciències particulars, tot recordant que aquestes no demostren el què-és, l'essència, sinó que unes ho mostren a la sensació i d'altres ho prenen senzillament com a hipòtesis, per a deduir a partir d'elles les propietats del gènere en qüestió. Segurament, Aristòtil es refereix respectivament a les ciències físiques i a les matemàtiques. En tot cas, Aristòtil diu literalment que es tracta de ciències *dianoètiques* (*episteme dianoetike*), o sigui, de sabers que no posen de relleu ni l'essència ni l'existència del seu objecte d'estudi, sinó que es limiten a mostrar-ne les propietats. És així que Calvo veu que se les pot equiparar amb el camí descendent –la deducció a partir d'hipòtesis– que Plató els atribuïa en identificar-les amb la *dianoia*.

Ara bé, Calvo defensa que cal no identificar el projecte d'una ciència com aquesta amb allò que Aristòtil reconeix en l'obra de Plató amb el nom de *dialèctica*. Com s'ha vist en les seves tesis dels *Tòpics*, si bé la *dialèctica* és universal, aquesta no es considera un saber substantiu, una *episteme*. D'altra banda, Calvo considera –altra vegada contra Aubenque– que cal constatar que Aristòtil diu clarament que existeix una ciència (*estin episteme*) com aquesta. Aquesta ciència és la que podem anomenar *ontologia* o filosofia primera, identificable amb l'àmbit específic de la filosofia, i la qual, segons defensa Aristòtil, es pot constituir com una autèntica ciència a diferència de la *dialèctica* –com es veu en la comparació entre filòsof, dialèctic i sofista a *Metafísica* IV, II, 1004b-20.

En darrer terme, Calvo para esment en el fet que Aristòtil també defensi que una ciència com aquesta demana un mètode diferent del de les ciències naturals. Per copsar quin és aquest mètode específic, cosa que no s'aclareix

mai en les obres d'Aristòtil, cal esbrinar què entén aquest per *ousia* o entitat –allò que és pres en la mesura que és. Es proposa que no es tracta de res més que dels respectius objectes de la tripartició dels objectes respectius de les tres regions de l'ésser següents: /a/ L'àmbit de la física o d'allò mòbil i sensible, /b/ l'àmbit de les matemàtiques o dels ens existents per abstracció i /c/ l'àmbit de la teologia o de la immutable actualitat pura. Al capítol segon del llibre primer de la *Física*, Aristòtil reitera que no correspon a les ciències particulars versar sobre l'existència o l'essència de llurs respectius objectes, sinó que això ho ha de fer o bé una ciència més general que les subordini o bé una que sigui comuna a totes. Contra Barnes i amb Ross, Calvo interpreta que, per Aristòtil, aquesta ciència comuna a totes és l'*ontologia*.

En què ha de consistir l'*ontologia* es pot inferir a partir de la mena d'argumentacions que el mateix Aristòtil desplega pel que fa a les qüestions que se li han assignat com a objecte d'estudi, les quals, en contra del que pugui semblar, no són simplement dialèctiques sinó que, per dir-ho d'una altra manera, constitueixen una mena de cas límit d'aquestes perquè no parteixen de meres opinions acceptades. Un bon exemple és, per acabar, la discussió contra els eleàtics que apareix al capítol tercer del mateix llibre. Allà, com és ben sabut, Aristòtil refuta la posició dels parmenidis perquè neguen la possibilitat del llenguatge significatiu, ja que, en afirmar la unitat i l'homogeneïtat de l'ésser, neguen la possibilitat de l'apòfansi per part de l'estructura lingüística mínima, la dualitat *onoma-rhema*. En fixar-nos-hi, veiem que aquesta argumentació no és dialèctica, perquè, com s'ha dit, no parteix de les *endoxai*, sinó del *factum* del llenguatge significatiu. Així, doncs, en partir de les condicions de possibilitat de quelcom que es pren com efectivament donat –en aquest cas, el llenguatge significatiu–, Aristòtil realitza això que en la modernitat rep el nom d'*argument transcendental*.

Segons Tomás Calvo, doncs, podem dir que és en això que consisteix el mètode de l'*ontologia*, la qual, com hem dit, Aristòtil vol instituir, al cap i a la fi, com una ciència que prengui el lloc que ha deixat lliure la desacreditada *dialèctica* de Plató.